

تاریخ نگارش های علمی در دوره عثمانی

(۱۳۴۲.۶۹۹هـ/۱۹۲۳.۱۲۹۹م)

تقدیم به استاد دکتر محمد جاودان^۱

حسین منقی

چکیده

مرکز تحقیقات تاریخ اسلام، فنون و فرهنگ (ایرسیکا)،^۲ وابسته به سازمان همکاری های (= کنفرانس) اسلامی^۳ در استانبول ترکیه و محل آن، درون بیلدیرسرای (کاخ ستاره) قرار دارد. این کاخ در واقع محل حکمرانی آخرین پادشاهان عثمانی، پیش از فروپاشی و الغای امپراتوری عثمانی در سال ۱۳۴۲هـ/۱۹۲۳م بوده است. در ضمن مجموعه انتشارات این مرکز عامره، تاکنون آثار متعددی در زمینه های علوم اسلامی، تمدن اسلامی و بخصوص در حوزه تاریخ علم مسلمانان، البته با رویکردی راهبردی به تولیدات علمی دوره عثمانی، منتشر شده است که از آن جمله می توان به مجموعه هشت جلدی تاریخ نگارش های علمی در دوره عثمانی، با نظارت و سرویراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو^۴ رئیس سازمان همکاری های اسلامی، اشاره نمود.

از این مجموعه آثار گرانسنگ، تاکنون، تعداد ۸ جلد (در ۱۷ مجلد)، به ترتیب مشتمل بر ۱. ستاره شناسی، ۲. ریاضیات، ۳. جغرافی، ۴. موسیقی، ۵. نظامی و هنرهای رزمی، ۶. طبیعی

۱. استاد مطالعات شیعی در دانشگاه ادیان و مذاهب - قم

۲. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

۳. İslam Konferansı Teşkilatı.

۴. Ekmeleddin İhsanoğlu.

و علوم تطبیقی، ۷. پزشکی و علوم وابسته، ۸. احکام نجوم و استدراکات و تکمله‌های مجلدات پیشین، طی سال‌های ۲۰۱۱-۱۹۹۷م همراه یک فهرستواره جامع از نمایه‌های متنوع (ایندکس) در سال ۲۰۱۲م، در قطع وزیری، منتشر گردیده است. در هر یک از مجلدات اثر، ابتدا به تفصیل، گزارشی جامع، دقیق و عالمانه مشتمل بر کلیات، مفاهیم، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ آن علم در مقدمه کتاب ارائه گردیده است، سپس به معرفی آثار تولید شده در دوره و قلمرو جغرافیایی امپراتوری عثمانی (۱۳۴۲-۱۲۹۹هـ/ ۱۹۲۳-۱۹۹۹م) به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی عثمانی (با حروف و الفبای عربی) و برخی زبان‌های دیگر، در موضوعات مربوط، به ترتیب تاریخ وفات پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان، ناظران و...) آن آثار، به انضمام گزارشی تفصیلی از محل وجود دستنویس‌های آثار در کتابخانه‌های ترکیه و احیاناً سایر کشورها و همچنین مشخصات نسخ چاپی آن‌ها، به زبان ترکی استانبولی، توصیف گردیده است و در پایان هر جلد نیز نمونه‌ای از تصاویر آثار یا پدیدآوران آن‌ها، درج شده است.

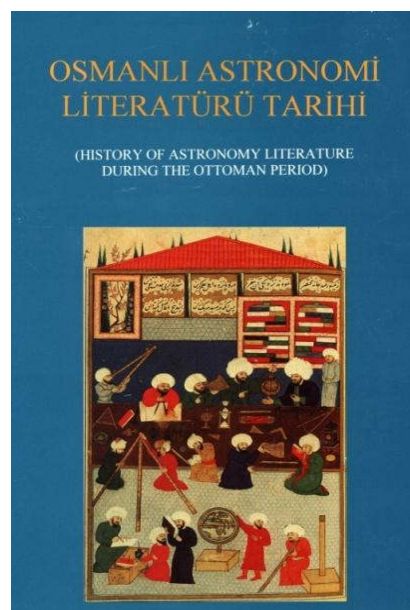
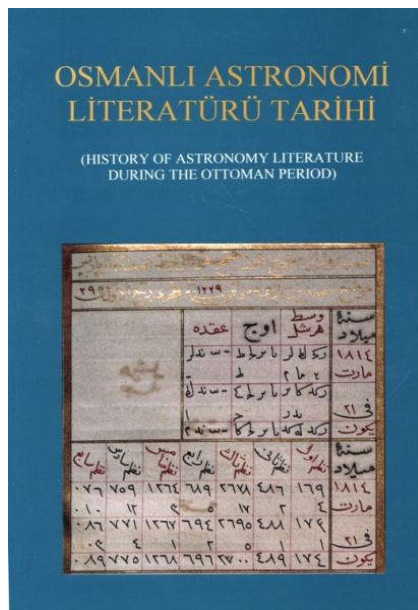
Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi = History of Astronomy Literature during the Ottoman period (OALT), Vols. I-II, İstanbul, IRCICA, 1997, CCIII+1146 pp, 7plates.

تاریخ نگارش‌های نجومی در دوره عثمانی (۱-۲ ج)، استانبول، ایرسیکا، ۱۹۹۷م، ۲۰۳+۱۱۴۶صص، ۷تصویر

این اثر محصول تلاش گروهی رمضان ششن، جواد ایزگی، جمیل آقینار و احسان فضلی اوغلو است که در دو جلد، زیر نظر و سروراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۱۹۹۷م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع ستاره‌شناسی (هیئت و نجوم) دارد که ضمن معرفی آثار، به کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی علوم وابسته به آن، همچون زیجات، تقاویم، معرفت قبله، اسطرلاب، علم میقات، سعد و نحس ایام، روزنامجات، رؤیت هلال و مانند آن، نیز پرداخته شده است.

در این جلد، پس از دو مقدمه کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از فضلای احسان اوغلو (صص x-i) و درج فهرست مطالب کتاب (صص xxxiii-xi)، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علم ستاره‌شناسی (صص cciii-xxxv) آمده است

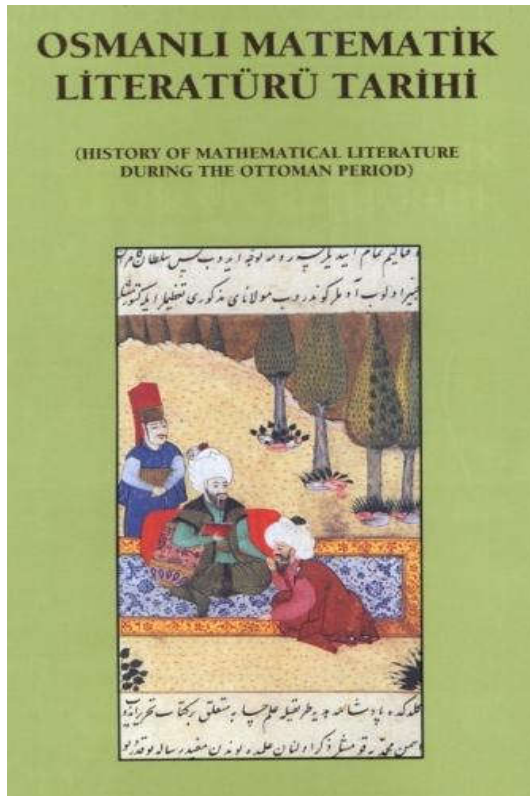
و در ادامه صدها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب‌شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس و نسخه چاپی، نسخه‌شناسی شده است (صص ۱-۹۴۰). بر اساس این کتاب‌شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه ستاره‌شناسی اثری تألیف نموده محمد بن عمر بغدادی (د. ۸۲۰هـ/۱۴۱۷م) بوده و آخرین شخص نیز عبدالرحمن آیگون (زنده ۱۹۶۲م) است که در سال ۱۳۳۳هـ/۱۹۱۵م کتاب *المصاحبات الفلکیة فی الاشارات القرآنیة* را نگاشته است. در کل اثر، تألیفات ۵۸۲ دانشمند که از این تعداد، ۵۵۶ ستاره‌شناس که تاریخ زندگی و وفاتشان معلوم است، همراه آثار نجومی آنان، به تفصیل گزارش گردیده است (صص ۱-۷۲۷)؛ همچنین شرح آثار چند دانشمند دیگر، که دوره تاریخی زندگی آن‌ها روشن نیست (صص ۷۲۸-۷۳۵) و نیز شرح آثار دانشمندانی که نام و سایر مشخصات آنان، بطور کلی ناشناخته است (صص ۷۳۶-۹۴۰) به صورت توصیفی بررسی و گزارش گردیده است؛^۱ در انجام کتاب نیز منابع (صص ۹۴۱-۹۸۱) نمایه‌ها (صص ۹۸۴-۱۱۴۶) و نمونه تصاویر نسخ خطی و چاپی دیده می‌شود.

۱. بخش استدراکات و تکمله‌های همه مجلدات منتشر شده، در فرازهای پایانی این نوشتار ملاحظه گردد.

Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi = History of Mathematical Literature during the Ottoman period (OMLT), Vols. I-II, İstanbul, IRCICA, 1999, CXII+720 pp, 10plates.

تاریخ نگارش های ریاضی در دوره عثمانی (۱-۲ ج)، استانبول، ایرسیکا، ۱۹۹۹م،

۱۱۲+۷۲۰ صص، ۱۰ تصویر.

این اثر محصول کار مشترک اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن و جواد ایزگی است که در دو جلد زیر نظر و سرویراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۱۹۹۹م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع ریاضیات دارد که در آن ۱۱۱۶ اثر تألیف شده در حساب، جبر، هندسه، مثلثات، دفترداری، اوزان، مقادیر و مانند آن از ۴۹۱ ریاضیدان معرفی شده است. در این جلد، پس از دو مقدمه

کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان کنفرانس اسلامی و درج فهرست مطالب کتاب، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علم ریاضیات (صص xxix-cxii) صدها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدید آوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس و نسخه چاپی، نسخه شناسی شده است. بر اساس این کتاب شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه ریاضیات اثری تألیف نموده، صلاح الدین موسی بن محمد قاضی زاده بروسوی رومی (د. ۸۳۵هـ/۱۴۳۲م) بوده و آخرین شخص نیز ظریفه موصل [میشل] افندی (از قرن ۲۰م) است که در سال ۱۳۳۳هـ/۱۹۱۵م کتاب *التمرینات الهندسیة* را نگاشته است.

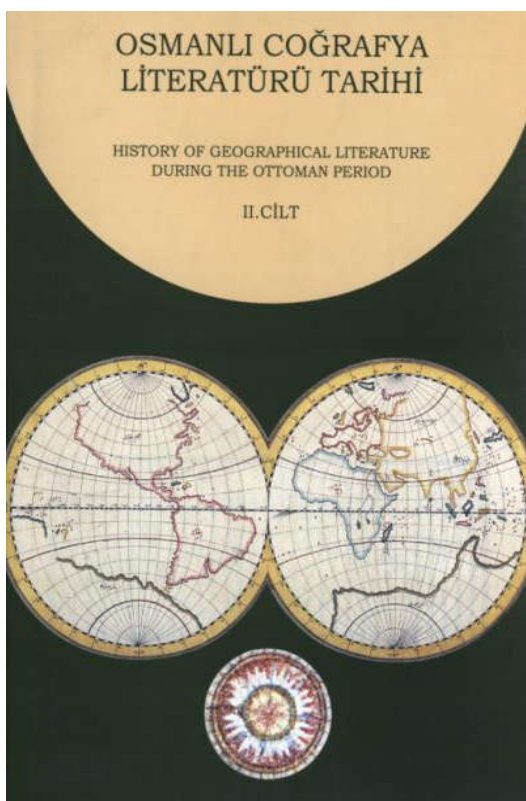
در این جلد از کتاب، ۴۸۳ ریاضیدان شناخته شده به همراه آثارشان، که ۴۶۲ مورد از این دانشمندان، تاریخ وفاتشان معلوم است (صص ۱-۵۵۹) و ۲۱ شخص دیگر تاریخ وفاتشان دانسته نیست (صص ۵۶۰-۵۶۷) و باقی پدیدآوران که بطور کلی ناشناخته هستند (صص ۵۶۸-۶۱۱)، به صورت توصیفی بررسی و گزارش گردیده است؛ در انجام کتاب نیز نمایه‌ها و نمونه تصاویر نسخ خطی و چاپی دیده می‌شود.

Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi = History of Geographical Literature during the Ottoman period (OCLT), Vols. I-II, İstanbul, IRCICA, 2000, LXXXIX+912 pp, ۱۶plates.

تاریخ نگارش‌های جغرافیایی در دوره عثمانی (۱-۲ ج)، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۰۰م، ۸۹+۹۱۲صص، ۱۶تصویر.

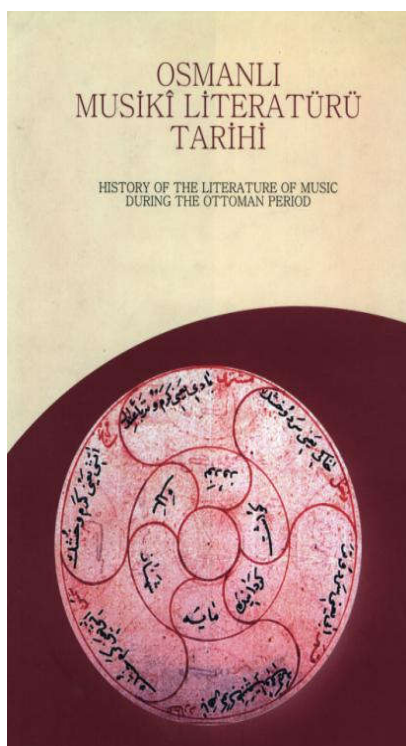
این اثر محصول کار جمعی اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکر، گولجان گوندوز و آ. حمدی فرات است که طی دو جلد زیر نظر و سروراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۰۰م منتشر شده است.

این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع جغرافیا دارد که در آن به معرفی ۱۶۲۸ اثر تألیف شده در زمینه جغرافیا، نقشه‌ها و اطلس‌های قاره‌ها، کشورها، شهرها، اقیانوس‌ها و دریاها پرداخته شده است. در این جلد، پس از دو مقدمه کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان کنفرانس اسلامی و درج فهرست مطالب کتاب، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علم جغرافیا (صص xxxi-lxxxix)، صدها اثر بر اساس

ترتیب تاریخ وفاتِ پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب‌شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس و نسخه چاپی، نسخه‌شناسی شده است. براساس این کتاب‌شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه جغرافیا اثری تألیف نموده، علی بن عبدالرحمن (زنده ۸۰۰هـ/۱۳۹۸م) بوده و آخرین شخص نیز یوسف حفید خانتوق (از قرن ۲۰م) است که در سال ۱۳۳۰هـ/۱۹۱۴م کتاب مفصل جغرافیای عمومی را به زبان ترکی (با حروف و الفبای عربی) در استانبول به چاپ رسانده است. در این جلد از کتاب، آثار ۴۵۸ جغرافیدان، که ۴۱۵ مورد از این دانشمندان، تاریخ وفاتشان معلوم است (صص ۱-۹۶) و ۲۵ شخص دیگر تاریخ وفاتشان دانسته نیست (صص ۵۹۷-۶۰۴) که در مجموع ۷۲۷ اثر و باقی پدیدآوران نیز بطور کلی ناشناخته هستند، ۹۰۱ اثر از آنان (صص ۶۰۵-۷۶۱)، به صورت توصیفی گزارش گردیده است که البته ۷۴۱ اثر از آن مجموعه، نقشه و اطلس است. در انجام کتاب نیز نمایه‌ها و نمونه تصاویر نسخ خطی و نقشه و اطلس دیده می‌شود.

Osmanlı Musiki Literatürü Tarihi = History of the Literature of Music during the Ottoman period (OMULT), İstanbul, IRCICA, 2003, LXXVII+480 pp, 27plates.

تاریخ نگارش‌های موسیقی در دوره عثمانی، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۰۳م، ۷۷+۴۸۰ صص، ۲۷ تصویر.

این اثر محصول کار مشترک اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکرو گولجان گوندوز است که زیر نظر و سروراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۰۳م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع موسیقی دارد که در آن ۴۴۰ اثر از ۲۲۳ موسیقیدان معرفی شده است. در این جلد، پس از دو مقدمه کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان کنفرانس اسلامی و درج فهرست مطالب

کتاب، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علم موسیقی (صص xxxi-lxxxvii)، صدها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب‌شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس و نسخه چاپی، نسخه‌شناسی شده است. بر اساس این کتاب‌شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه موسیقی اثری تألیف نموده، یوسف بن نظام الدین قیرشهری (زنده. ۸۱۳هـ/۱۴۱۰م) بوده و آخرین موسیقیدان نیز صالح نبی زیقاردیله کی گریدی (از قرن بیستم میلادی) است که در سال ۱۹۱۰م کتاب فلسفه موسیقی را به زبان ترکی عثمانی در استانبول منتشر نموده است. در این جلد از کتاب، ۲۱۳ موسیقیدان به همراه آثار آنان در علم موسیقی، که ۱۹۵ مورد از این دانشمندان، تاریخ وفاتشان معلوم است (صص ۱-۲۷۷) و ۱۸ شخص دیگر تاریخ وفاتشان دانسته نیست (صص ۲۷۸-۲۸۴) همراه معرفی آثاری که پدیدآوران آن‌ها بطور کلی ناشناخته است (صص ۲۸۵-۳۸۲)، به صورت توصیفی گزارش گردیده است؛ در انجام کتاب نیز نمایه‌ها و نمونه تصاویر نسخ خطی و چاپی آثار موسیقی آمده است.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi = History of Military Art and Sciences Literature during the Ottoman period (OASLT), Vols. I-II, İstanbul, IRCICA, 2004, CV+1290 pp, 64plates.

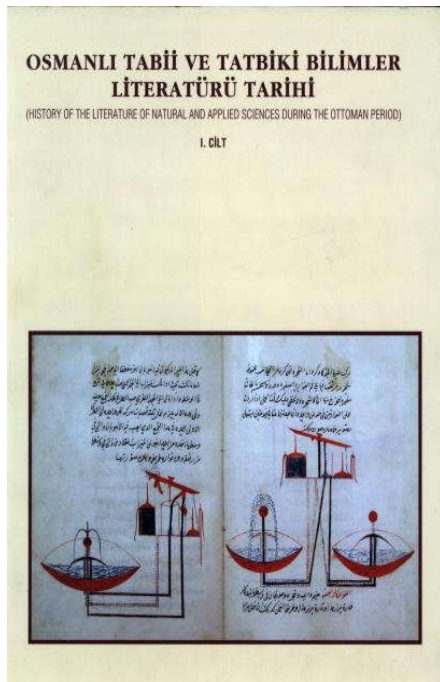
تاریخ نگارش‌های نظامی و هنرهای رزمی در دوره عثمانی (۱-۲ ج)، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۰۴م، ۱۰۵+۱۲۹۰صص، ۶۴ تصویر.

این اثر محصول یک کار جمعی و گروهی از سوی اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکرو گولجان گوندوز است که طی دو جلد زیر نظر و سرپرستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۰۴م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع نظامی و نظامی‌گری دارد که در آن ۳۲۷۳ اثر تألیف شده در زمینه امور نظامی، اصول جنگاوری، صنایع دفاعی، ساخت ادوات نظامی، تاریخ محاربه‌ها، آموزش روش‌ها، تاکتیک‌های نظامی و ادوات جنگی معرفی شده است که از این تعداد، ۳۱۱۵ اثر (۹۵/۱٪) به زبان ترکی عثمانی و باقی اندک (۴/۹٪) نیز اختصاص به آثار تألیف شده زبان‌های عربی، فرانسوی و آلمانی دارد. در این جلد، پس از دو مقدمه کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان کنفرانس اسلامی و درج فهرست

مطالب کتاب، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ و اصول علم نظامی گری (صص xli-cv)، صدها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدید آوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب‌شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس و نسخه چاپی، نسخه‌شناسی شده است. بر اساس این کتاب‌شناسی، نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه نظامی گری اثری با عنوان *عمدة المتناصلین* تألیف نموده، محمد بن شیخ مصطفی (د. پس از ۸۱۲ هـ/ ۱۴۱۰ م) بوده است و آخرین شخص نیز دانشمندی با نام رفعت (از قرن بیستم میلادی) است که در اوایل قرن بیستم میلادی کتاب *تلگراف عسکری* را به زبان ترکی عثمانی تألیف نموده است. در این جلد از کتاب، ۷۲۹ دانشمند که تاریخ وفاتشان معلوم است (صص ۱-۶۸۴) و صدها اثر که پدید آوران آن‌ها بطور کلی ناشناخته است (صص ۶۸۵-۱۰۵۰)، به صورت توصیفی گزارش گردیده است؛ در انجام کتاب نیز نمایه‌ها و نمونه تصاویر نسخ خطی، کتب چاپی و نظامیان شهیر عثمانی و چند تصویر نیز از اردوها و ادوات جنگی دیده می‌شود.

Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi = History of the Literature of Natural and Applied sciences during the Ottoman period (OTTBLT), Vols. I-II,

İstanbul, IRCICA, 2006, CXLVIII+1562 pp, 39+29plates.

تاریخ نگارش‌های طبیعی و علوم تطبیقی در دوره عثمانی (۱-۲ ج)، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۰۶ م، ۱۴۸+۱۵۶۲ صص، ۳۹+۲۹ تصویر.

این اثر محصول مساعی مشترک اکمل‌الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکر، گوُلجان گوندوز و ویسل بولوت می‌باشد که طی دو جلد زیر نظر و سرویراستاری دکتر اکمل‌الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۰۶ م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع علوم طبیعی و

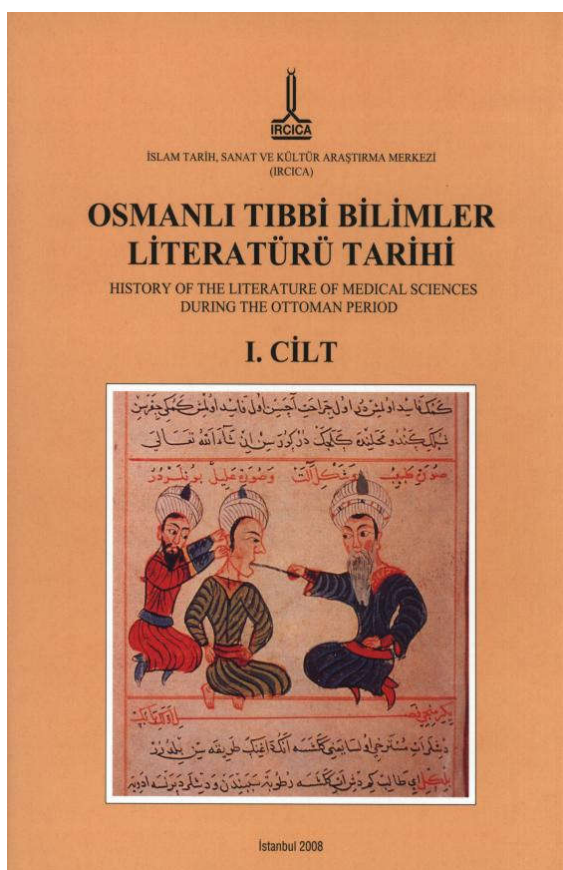
تطبیقی دارد که در آن به ۳۳۵۴ اثر تألیف شده در زمینه کشاورزی، باغداری، گیاه‌شناسی، نوقان‌داری، جانورشناسی، کیمیا و شیمی، امور ساختمان و معماری، فیزیک، الکتریسیته، تلگراف، کانی‌شناسی، معدن‌شناسی، زمین‌شناسی، ماشین‌سازی، صنایع و فنون و مانند آن به زبان‌های ترکی، عربی، فارسی، فرانسوی، آلمانی و یونانی پرداخته شده است که بخش قابل توجهی از این آثار علمی در واقع برگردان از زبان مبدأ است. در این جلد، پس از دو مقدمه کوتاه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان کنفرانس اسلامی و درج فهرست مطالب کتاب، درآمدی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علوم طبیعی و تطبیقی (صص xliii-cxlviii) صدها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آن آثار، کتاب‌شناسی شده و در ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس و نسخه چاپی، نسخه‌شناسی شده است. بر اساس این کتاب‌شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه علم کیمیا اثری تألیف نموده، عاشق پاشا (د. ۷۳۲هـ/۱۳۳۵م) بوده است که رساله‌ای در علم کیمیا تألیف نموده و آخرین شخص نیز یودا سامی ساپان از مهندسان اسکی شهر (از قرن ۲۰م) است که در سال ۱۳۳۶هـ/۱۹۲۰م کتاب شکرپانجاری زراعتی را در استانبول به زبان ترکی عثمانی منتشر نموده است. در این جلد از کتاب، ۱۰۷۷ دانشمند به همراه آثارشان، که ۱۰۵۶ مورد از این دانشمندان، تاریخ وفاتشان معلوم است (صص ۱-۱۰۳۸) و ۲۰ شخص دیگر تاریخ وفاتشان دانسته نیست (صص ۱۰۳۹-۱۰۴۶) که در کل ۲۴۰۷ اثر از آنان معرفی شده است. همچنین در ادامه، ۹۲۶ اثر دیگر که پدیدآوران آن‌ها بطور کلی ناشناخته هستند (صص ۱۰۴۷-۱۲۸۸)، به صورت توصیفی بررسی و گزارش گردیده است؛ در انجام کتاب نیز نمایه‌ها و نمونه تصاویر چند نسخ خطی و کتب چاپی و نیز تصاویر دانشمندان علوم طبیعی و تطبیقی دیده می‌شود.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi = History of the Literature of Medical sciences during the Ottoman period (OTTBLT), Vols. I-IV, İstanbul, IRCICA, 2008, CLXXXI+2380 pp, 39+73+64plates.

تاریخ نگارش‌های پزشکی و علوم وابسته در دوره عثمانی (۱-۴ج)، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۰۸م، ۱۸۱+۲۳۸۰صص، ۳۹+۷۳+۶۴ تصویر
این اثر نیز به مانند اثر پیشین، کار مشترکی از اکمل‌الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م.

سردار بکر، گولجان گوندوز و ویسل بولوت است که طی چهار جلد زیر نظر و سرویاستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۰۸ م منتشر شده است. این جلد از مجموعه نگارش‌های علمی دوره عثمانی، اختصاص به موضوع پزشکی و علوم وابسته (داروسازی، دامپزشکی و...) دارد که در آن به ۵۶۰۷ اثر تألیف شده در زمینه علوم پزشکی و آثار وابسته به زبان‌های ترکی، عربی، فارسی، فرانسوی، آلمانی، انگلیسی و یونانی پرداخته شده است که

بخش قابل توجهی از این آثار علمی در واقع برگردان و ترجمه از زبان مبدأ است. در این مجلد، پس از دو مقدمه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو و درج فهرست مطالب کتاب، گزارشی تفصیلی درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علوم پزشکی و وضعیت نگارش‌های آثار پزشکی در عثمانی (صص - XIX و CLXXXI) سپس هزاران اثر چاپی و خطی، بر اساس ترتیب تاریخ وفات پدیدآوران آثار (مؤلفان، شارحان، مترجمان، ناظران و...) این آثار، کتاب‌شناسی شده و در

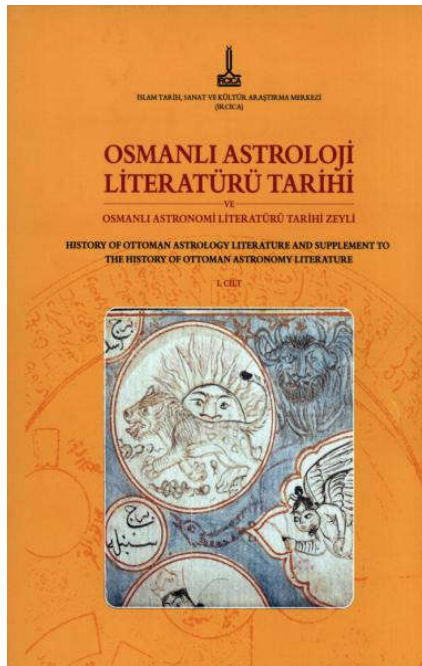
ذیل آن نیز هزاران دستنویس نفیس یا نسخه چاپی، کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی شده است. بر اساس داده‌های این کتاب‌شناسی، نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه علم پزشکی اثری تألیف نموده، حکیم برکت (سده ۷/۱۳ م) بوده است که دو اثر طبیبی، یکی با نام خلاصه در علم طب و دیگری ترجمه تحفه مبارزی از خود به یادگار نهاده است و آخرین شخص نیز محمود فهمی (سده ۱۴/۲۰ م) است که اثری با نام *امراض الاطفال* را تألیف نموده است.

در این جلد از کتاب، آثاری از ۱۴۱۸ دانشمند شناخته شده معرفی گردیده که از این تعداد، تاریخ وفات یا حیات جمعی از آنها، نامعین می باشد. باید افزود از کل ۵۶۰۷ اثر، مؤلفان و مترجمان ۴۳۰۳ اثر (صص ۱-۱۶۷۱) معلوم و ۱۳۰۴ اثر (صص ۱۶۷۳-۲۰۳۶) نیز ناشناخته می باشد؛ همچنین از این میان ۱۴۷۳ نسخه خطی و ۴۱۷۰ اثر هم چاپی است؛ نیز به لحاظ تفکیک موضوعات فرعی، ۴۵۵۸ اثر در پزشکی، ۵۴۴ اثر در داروسازی و ۵۴۶ اثر نیز در دامپزشکی نگارش یافته است و به لحاظ زبانی هم ۴۵۶۰ اثر به ترکی (عمدتاً با لهجه عثمانی)، ۸۲۵ اثر به عربی، ۱۱۴ اثر به فرانسوی، ۳۹ اثر به فارسی، ۱۷ اثر به ارمنی، ۱۴ اثر به آلمانی، ۱۴ اثر به ترکی-عربی، ۱۱ اثر به ترکی-فرانسوی، ۳ اثر به لاتین، ۲ اثر انگلیسی، چند اثر منفرد نیز به زبان های یونانی، اردو و ایتالیایی در طی سه مجلد از این مجموعه، به صورت توصیفی بررسی و گزارش گردیده است که از این میان ۲ اثر طبی زبان آنها مورد شناسایی قرار نگرفته است. باید افزود جلد چهارم کتاب نیز اختصاص به نمایه ها و گونه تصاویر چند نسخه خطی و کتب چاپی و نیز تصاویر دانشمندان علوم پزشکی و آثار وابسته دیده می شود.

Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi ve Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi Zeyli = History of Ottoman Astrology Literature & Supplement to the History of Ottoman Astronomy Literature (OASTLT, SUPP. I); Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri (Matematik, Coğrafiya, Musiki, Askerlik, Tabii ve Tatbiki Bilimler, Tıbbi Bilimler) ve Osmanlı Mavzu'at al-‘Ulum Literatürü Tarihi = Supplements to the History of Ottoman scientific Literature (Mathematical, Geographical, Music, Military Arts, Natural & Applied sciences and Medical sciences Literature) and History of Ottoman Classification of sciences Literature (SUPP. II-VII), Vols. I-II, İstanbul, IRCICA, 2011, LXXX+514 pp, 15 plates (Vol. I) + XXVI+644 pp, 15plates.

تاریخ نگارش‌های اخترینی (احکام نجوم) در دوره عثمانی و تکمله و استدراک نگارش‌های ستاره‌شناسی (نجوم و هیئت)، ریاضیات، جغرافیا، موسیقی، نظامی و هنرهای رزمی، طبیعی و علوم تطبیقی و پزشکی و علوم وابسته و تاریخ موضوعات علوم در دوره عثمانی (ج ۱-۲)، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۱۱م، ۸۰+۵۱۴ صص (ج ۱)، ۲۶+۶۴۴ صص (ج ۲)، ۱۵+۱۵ تصویر.

این اثر همچون دو اثر پیشین، محصول پروژه مشترک بین اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکر، گولجان گوندوز و ویسل بولوت می باشد که طبق مجلدات پسانی، در دو مجلد زیر نظر و سروراستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۱۱ م منتشر شده اند. این جلد از مجموعه نگارش های علمی دوره عثمانی، بجز نیمه نخست جلد اول کتاب (احکام نجوم) باقی مطالب جلد نخست و تمامی متن جلد دوم کتاب، در حقیقت استدراکات، تکلمه ها و ذیل های هفت گانه بر مجلدات منتشر شده مجموعه تاریخ نگارش های علمی می باشد.

باید افزود که این جلد نیز، طبق روال، دارای دو مقدمه به ترکی استانبولی و انگلیسی از دکتر احسان اوغلو، رئیس سازمان همکاری های اسلامی است و پس از آن فهرست مطالب کتاب، درآمدی مربوط به بخش نخست کتاب از احسان اوغلو و رمضان ششن، درباره کلیات، تعاریف، اصطلاحات و تاریخ علم احکام نجوم (صص XLV-LXXII) و در ادامه ده ها اثر بر اساس ترتیب تاریخ وفات یا حیات پدید آوران (اعم از مؤلفان، شارحان، مترجمان و...)، کتاب شناسی شده و در ذیل آن نیز صدها دستنویس و نسخه چاپی، گزارش گردیده است. گفتنی است بخش اول جلد نخست اثر (صص ۳-۳۰۰)، در واقع ادامه سری مجلدات موضوعی کتاب تاریخ نگارش های علمی در دوره عثمانی است و این مجلد، مختص به معرفی

آثار نگارش یافته در علم احکام نجوم (اختربینی) است. در این بخش ۱۰۳۲ اثر از ۱۸۳ مؤلف و مترجم (۱۴۰ نفر شناخته شده و ۴۳ نفر ناشناس) در موضوع احکام نجوم و طوابع معرفی شده که از این تعداد پدیدآور ۳۳۸ اثر معلوم و ۶۹۴ اثر از آن‌ها، ناشناخته است. بر اساس این کتاب‌شناسی نخستین دانشمندی که در دوره عثمانی در زمینه علم احکام نجوم اثری ترتیب داده، یازجی صلاح الدین (زنده ۸۱۱هـ/ ۱۴۰۸م) بوده است که رساله‌ای به ترکی با عنوان *ملهمه = شمسیه* تألیف نموده و آخرین شخص نیز یحیی الحکیم است که تاریخ وفات یا حیات وی نامشخص است و کتابی با نام *تقویم السنة الشمسیه* به زبان ترکی عثمانی تألیف نموده است.

بخش دوم این جلد از کتاب (صص ۳۰۳-۴۴۰)، در حقیقت بخش اول از سری تکمله‌های هفت‌گانه و مشتمل بر تکمله و استدراک تاریخ نگارش‌های ستاره‌شناسی در دوره عثمانی (OALT) است. در این بخش استدراکات آثار، اعم از اثریادست‌نویس جدید، نسبت به ۹۳ پدیدآور یاد شده و یا از قلم افتاده در چاپ ۱۹۹۷م، افزوده شده است. در انجام کتاب نیز نمایه‌های هر دو بخش کتاب، همچنین نمونه تصاویر چند نسخه خطی در علم احکام نجوم (مربوط به بخش نخست کتاب) دیده می‌شود.

در جلد دوم اثر (فاقد مقدمه)، پس از یک ایضاح کوتاه درباره اثر، فهرست مطالب کتاب آمده و سپس به ترتیب: ۲. استدراک و تکمله آثار ریاضی (صص ۴۹-۱۰۵) شامل معرفی آثاری از ۱۳۴ پدیدآور؛ ۳. استدراک و تکمله آثار جغرافی (صص ۱۸۳-۲۱۴) شامل معرفی آثاری از ۱۱۷ پدیدآور؛ ۴. استدراک و تکمله آثار موسیقی (صص ۳۷۸-۳۸۰) شامل معرفی آثاری از ۸ پدیدآور؛ ۵. استدراک و تکمله آثار نظامی (صص ۴۰۷-۴۰۹) شامل معرفی آثاری از ۵ پدیدآور؛ ۶. استدراک و تکمله آثار طبیعی و علوم تطبیقی (صص ۴۴۴-۴۵۰) شامل معرفی آثاری از ۱۹ پدیدآور؛ ۷. استدراک و تکمله آثار پزشکی و علوم وابسته (صص ۴۷۷-۴۸۸) شامل معرفی آثاری از ۳۳ پدیدآور، کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی شده است. باید افزود آثار دست‌نویس یا مطبوع پدیدآوران (مؤلفان، شارحان، مترجمان و...) آنها نامعلوم باشد نیز در ادامه همان بخش‌ها، به تفصیل گزارش گردیده است.

صفحات انجامین این دفتر، اختصاص به نمایه پدیدآوران، عناوین آثار به ترکی با الفبای لاتین و عربی، نام اماکن، نام مؤسسات، اسامی کاتبان، نام اماکن مندرج در رقم کاتب و اسامی مالکان دست‌نویس‌ها دارد که در ادامه با تصاویر تنی چند از رجال و دانشمندان شهیر علوم گوناگون امپرتوری عثمانی زینت یافته است.

Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Genel İndeksi = General Index of the History of Ottoman Scientific Literature (Indexes of authors and works in 17 volumes), İstanbul, IRCICA, 2012, XVI+980 pp.

راهنمای عمومی تاریخ نگارش های علوم در عثمانی، استانبول، ایرسیکا، ۲۰۱۲م، ۹۸۰+۱۶صص.

این اثر مشتمل بر نمایه های متنوع از دوره هشت جلدی کتاب نفیس تاریخ نگارش های علمی در عثمانی (۱۷ مجلد) است که به مانند آثار پیشین، کار مشترکی از اکمل الدین احسان اوغلو، رمضان ششن، م. سردار بکر، گولجان گوندوز و ویسل بولوت است که با سرویاستاری دکتر اکمل الدین احسان اوغلو، در سال ۲۰۱۲م منتشر شده است.

